

Жумабаев Даўлетбай, Жарилқасинов Айназар
Студенты исторического факультета
Каракалпакского государственного университета им. Бердаха
Республика Узбекистан, г. Нукус

**АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В МАХАЛЛЯХ
XIII-XIV ВЕКОВ ГОРОДА МИЗДАХХАНА**

Аннотация: В результате археологических исследований, проводимых каракалпакским государственным университетом с 1985 года по настоящее время, были открыты многочисленные археологические памятники, относящиеся к районам города. Такие махалли были обнаружены в XIII - XIV веках в большинстве земель Центральной Азии, где такие исследования не проводились постоянно. Письменные источники и археологические исследования о Миздаххане заложили основу для.

Ключевые слова : махалли, археологические памятники, письменные источники, Центральной Азии, археологических исследований.

Zhumabaev Dayletbay, Zharilkasinov Aynazar
Students of the Faculty of History
Karakalpak State University named after Berdakh
Republic of Uzbekistan, Nukus

**ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN THE MAHALLAS
OF THE XIII-XIV CENTURIES OF THE CITY OF MIZDAHKHAN**

Annotation: As a result of archaeological research carried out by the Karakalpak State University from 1985 to the present, numerous archaeological sites related to the districts of the city have been discovered. Such makhallas were discovered in the 13 th-14 th centuries in most of the lands of Central Asia, where such studies were not constantly carried out.

Written sources and archaeological research about Mizdakhan laid the foundation for

Key words: *mahallas, archaeological monuments, written sources, Central Asia, archaeological research.*

Mizdakhan haqqında jazba derekler hám arxeologiyalıq izertlewler Xojeli qalasınıń 2500 jıllıq jasın anıqlawda tiykar boladı. X-XIV ásirlerde qala Xorezm elatınıń eń gúllengen elatlarınıń biri bolǵan onıń dańqı bul dáwirde shıǵıstaǵı musılman ellerine belgili boldı. Arab tariyxshısı al-Makdisidiń maǵlıwmatı boyınsha Mizdakhan qalası on eki mıńnan aslam awıllardıń orayı bolıp, usı awıllarda xalıq jasap miynet etken. Házirgi Mizdakhan qalashasınıń orayı bolǵan jerde bir qansha tariyxıy hám mádeniy estelikler bar olardan Gáwir qala, Yusup iyshan qoyımshılıǵı, Mazlumxan sulıw maxbarası, Shamun nabi qábiri, Erejep xalifa, Qırıq shopan ata esteligi, Jomart qassap tóbeshigi atı belgisiz mavzoleyler hám taǵı basqalar.

Qaraqalpaq mámleketlik universitetiniń 1985-jıldan baslap házirgi kúnge shekemgi arxeologiyalıq izertlewleriniń juwmaǵında qalanıń máhállelerine tiyisli kóplegen arxeologiyalıq orınlar ashıldı. Bunday máhálleler XIII- XIV ásirlerde Orta Aziyanıń kópshilik jerlerinde bunday etip turaqlı túrde izertlenbegen. Mizdakhan haqqında jazba derekler hám arxeologiyalıq izertlewler Xojeli qalasınıń 2500 jıllıq jasın anıqlawda tiykar boladı. X-XIV ásirlerde qala Xorezm elatınıń eń gúllengen elatlarınıń biri bolǵan onıń dańqı bul dáwirde shıǵıstaǵı musılman ellerine belgili boldı. Arab tariyxshısı al-Makdisidiń maǵlıwmatı boyınsha Mizdakhan qalası on eki mıńnan aslam awıllardıń orayı bolıp, usı awıllarda xalıq jasap miynet etken. Házirgi Mizdakhan qalashasınıń orayı bolǵan jerde bir qansha tariyxıy hám mádeniy estelikler bar olardan Gáwir qala, Yusup iyshan qoyımshılıǵı, Mazlumxan sulıw maxbarası, Shamun nabi qábiri, Erejep Xalifa, Qırıq shopan ata esteligi, Jomart qassap tóbeshigi atı belgisiz mavzoleyler hám taǵı basqalar.

Mizdakxan qalasınıń Altın Orda dáwirindegi máhállelerin úyreniw maqsetinde 1985-jılı Universitet tariyxshıxshıları menen arxeologiyalıq qazıw jumısların baslaǵan. Dáslepki qazıw jumısları Mazlumxan sulıw menen Gáwir qalanıń arasında, yaǵnıy Góne Úrgenish penen Xojeli arasındaǵı tas joldıń túslik bóliminde baslanadı. Altın Orda dáwiriniń máhálleleriniń qaldıqları tas joldıń túslik tárepinde hám arqa bóliminde sozılıp jatır. Bul qalanıń bólimin Shaxari Antakiya dep ataǵan. Ol jerlerdegi qalanıń máhálleleriniń saqlanǵan bólimi 0,5-1,5 m biyiklikte jaylasqan. Ayırım jerleriniń biyikligi 2 metrge jetedi. Altın Orda dáwirindegi qalanıń maydanı 60-80 gektarday. Ol jerlerde qalanıń máhálleri, kósheleri hám basqada jaǵdayları jerdiń betinde kórinip turadı. 1985-jılı may ayında E.Bijanovtıń hám M.Turebekovtıń ilimiy basshılıǵında arxeologiyalıq qazıw jumısları baslandı 1986-1987-jılları ol máhálleni tolıq qazıp izertlendi. Onda qalanıń XIII-XIV ásirlerdegi máhálleleriniń birewin ashıw menen baslandı. Ol máhálleniń tórt tárepi derlik dúnyanıń tór tárepine tuwra keledi. Onıń shıǵıs tárepiniń uzunlıǵı 20,5 metr, arqası 45 metr, batısı 36 metr hám qublasınıń uzunlıǵı 46 metr. Máhálleniń iyelegen maydanı 1300 kv.m. Onıń shıǵıs tárepinde úlken qalanıń oraylıq kóshesi bar. Onıń eni 4-6 metr. Onıń qalǵan úsh tárepinde kósheler ótken. Olardıń eni 4 metrdey.

Máhálle arqa táreptegi, batısındaǵı hám túslik tárepidegi kósheler menen tutasadı. Shıǵıs táreptegi bas kóshege qaraǵan úylerdiń esigi joq. Túslik táreptegi kóshege máhálleniń altı úyiniń esigi qarǵan. Olardıń shıǵıs táreptegisi (№ 1) jetti ójireden hám úlken G tárizli úlken háwliden ibarat. Onıń iyelegen maydanı 270 kv.m. Úydiń esigi túslik tárepten. Onıń eni 1,15m. Esiktiń eni basqa óshirelerdiń esigine qarǵanda birqansha keńirek (20-25 sm). Dálizdiń uzunlıǵı 8,7 m. Onıń eni 4 m. Ol tolıǵı mene ashılǵan. Ol jerde dáslep qalınlıǵı 3-5 sm bolǵan qatlam bar. Onıń pástki bólimi qalınlıǵı 1 m bolǵan qum qatlamı bolǵan. Dálizdiń túslik bóliminde ot janǵan qatlam bar.

Onda ağashtırn kúygen bólekleri bar. Ol qatlamnan kúl reñli gúlal ıdıslarınıń sınıqları tabılǵan. Haywanlardırn súyekleri de ushrasadı. Qatlamnırn qalınlıǵı 30-40 sm. Dálizdirn túslik shıǵıs báliminde onırn qalınlıǵı 50 sm ge jetedi. Bul qatlamnırn astında qalınlıǵı 30-50 sm bolǵan bos topıraq qatlamı bar. Onda kúldırn qatlamları ushrasadı. Bul qatlamnan gúlal ıdıslarınıń sınıqları kóplegen ushrasadı. Olar tiykarınan XIII-XIV ásirlerge tiyisli .

Ójireleriniń túslik-batıstaǵı múyeshten 2,1 m qashıqlıqta oshaq ashıldı. Onırn razmeri 1,3x1 m hám awzı shıǵısqa qaraǵan. Oshaqtırn biyikligi 34 sm. Oshaqtırn eni 22 x 40 sm. onırn tereńligi 50 sm. Onırn tómengi qatlamında kúl bar. Onırn aldınǵı awzınıń eni 20 sm. Oshaq ushın úlken gúzeniń sınıqları qollanılǵan. Oshaqtırn qasınan kúl reñli ıdıstırn sınıqları tabılǵan. Taǵıda basqa da ıdıslardıń bólekleri bar.

Bul qatlamnan soń qattı topraq qatlamı bar. Onnan páste 2 poldırn qáddi bar. Ójireniń arqa tárepinde eni 1 m esiktiń ornı bar. Ol esik arqalı arqa tárepte jaylasqan háwligе shıǵadı. Háwliniń túsliktegi diywalınıń uzınlıǵı 5 m, arqadaǵı diywalınıń uzınlıǵı 8,8 m hám shıǵıstaǵı diywalınıń uzınlıǵı 3,25 m.

Joqarǵı qatlamınıń astında qum aralasqan diywaldırn qaldıqları bar. Onırn qalınlıǵı 30 sm. Arqa tárepte onırn qalınlıǵı 5 sm azraq. Soń kúl reñ topraq qatlamı bar. Gúlal ıdıslarınıń sınıqları kóplep ushrasadı. Ol qatlamnırn qalınlıǵı 0,8 m. Onnan tómengi bólimde qalınlıǵ 25 sm qatlam bar. Onda topraq qum bar. Onırn astındaǵı qatlamda iri hám mayda mallardıń súyekleri ushrasadı. Qatlamnan gúlal buyımlarınıń sınıqları hám Altın Orda dáwiriniń teńgeleri tabılǵan.

Olardıń birewi Jánibek, Xorezm 746-hidjra jılı (1345-1346 jılları) 1370-1371-jıllardaǵı anonim úsh tenge bar) .

Bul qatlamnan páste ójireniń polı bar. Haywannırn arqa bóliminde diametri 30 sm oshaq ashıldı Onırn diywallarınıń qalınlıǵı 5-6 sm. Oshaqtırn

awzı shıǵıs tárepke qaraǵan. Onıń ushın xumnıń awzı paydalanılǵan. Onıń sırtı topan sıbaw menen jaqsılap sıbalǵan. Oshaqtıń saqlanǵan biyikligi 10-15 sm. Onıń ishinde kúl saqlanǵan. Ójireniń polınan kóplegen XIII-XIV ásirlerge tiyisli gúlal ıdıslarınıń sınıqları tabılǵan. Olardan kúl reńdegi ernegi keshimde G tárizli etip islengen. Diametri 38 sm. Hávliniń shıǵıs tárepinde ooshag tabıldı. Onıń diametri 40 sm. Oǵan xumnıń awzı paydalanılǵan. Hávliniń diywalı paxsadan qurılǵan. Onıń qalıńlıǵı 40-50 sm. Ol 40 sm –1m shekem biyiklikte saqlanǵan. Onıń arqa táreptegi diywalı buzılǵan.

№ 1 ójire máhálleniń túslik-shıǵısındaǵı múyeshinde jaylasqan. Onıń uzınlıǵı 5,3 m (ShB) hám eni 4 m (AT). Ústingi jerdiń betinen baslap 50-60 sm tereńlikke shekem qum qatlamı bar. Bul qatlamnan gúlal ıdıslarınıń sınıqları tabılmadı. Bul qatlamnıń astında diywaldıń qulaǵan qatlamı, onda qum hám kúldiń mayda qatlamları bar. Onnan hár qıylı razmerdegi súyektiń bólekleri hám gúlal ıdıslarınıń sınıqları tabılǵan. Ol qatlamnıń qalıńlıǵı 15-40 sm. Ol qatlamnan páste qalıńlıǵı 10-15 sm bolǵan topraq qatlamı bar. Onda kúl qatlamları, haywan súyekleri hám ıdıslardıń sınıqları ushrasadı. Bul qatlamnan páste pol ushrasadı. Onıń qáddi ójireniń oraylıq bóliminen diywallarǵa qaray áste kóteriledi. Pol sıbalmaǵan. Diywal mádeniy qatlamnıń ústine qurılǵan. Ol paxsadan qurılǵan. Onıń saqlanǵan biyikligi 1,3 m. Qalıńlıǵı 40-50 sm. Ol saban sıbaw menen sıbalǵan. Qalıńlıǵı 1-3 sm. Ójirede oshaq sıpa joq .

Ójireniń arqa tárepinde № 2 ójire ashıldı. Onıń eni, arqadan túslikke qaray 3,85 m. Uzınlıǵı shıǵıstan batısqa qaray 5,1 m. Ójireniń kiriw awzı batıs tárepte túslik-batıstaǵı múyeshtiń qasında jaylasqan. Onıń eni 85 sm. Ójireniń ústingi qatlamnan páste qalıńlıǵı 75 sm qum qatlamı bar. Onıń pásinde qalıńlıǵı 30-40sm bolǵan diywaldıń qulaǵan qatlamı belgili. Ol jerde samaldıń nátiyjesinde jıynalǵan topraq bar. Onda gúlal ıdıslarınıń sınıqları, kúl, aǵashtiń shala janǵanları ushrasadı. Qatlamnıń qalıńlıǵı 10-15 sm. Páski polda

sıbalğan qatlam bar. Ójireniń shıǵıs hám arqa bóliminde Sıpa belgili. Shıǵıstaǵı Sıpanıń eni 2,5 m hám onıń arqa bólimindegi eni 1 m. Ol jaqsılap sıbalğan. Topan sıbawdıń qalıńlıǵı 1-2 sm. Sıpanıń arqa bóliminde, ójireniń ishinde eni 35 sm oshaq ornalasqan. Onıń aldınǵı tárepi ashıq oshaq kán menen baylanısqan. Oshaqqa xumniń joqarǵı 3.1 bólimi paydalanılǵan. Oshaqtıń eń keń jeri 45 sm hám awzı (ernegi) 28 sm. Tereńligi 40 sm. Awzınıń keńligi 20 sm. Oshaq jaqsılap sıbalğan. Oshaqtan baslap Sıpanıń arqa bóliminde eki morı qurılǵan. Diywaldıń shıǵısında razmeri 14x15 sm bolǵan morı bar. Sıpanıń ishindegi morınıń tesikleri «L» formasında gerbishler qoyılǵan. Oshaqqa otın jaǵıp ójireni jılıtqan. Bunday oshaq-kan Otrarda uyǵırlarda hám II dúnya júzlik urıstan soń Qaraqalpaqstandaǵı koreyslerde ushrasadı. Sıpanıń ústinde 0,9 m arqa-batıstaǵı ójireniń múyeshinen qashılıqta 2 yaruslı oshaq qurılǵan. Bunday oshaqlar Gardana-Xisarda hám Penjikentte ushrasadı. Ójirege kiriw bóliminde azǵantay jerde sıpa joq.

Ójireniń arqa-batıs múyeshinde pisken gerbishlerden órilgen tashnaw bar. Onıń qáddi poldıń qáddi menen derlik birdey. Onıń batıs shetine qaraǵanda 10 sm oyıraq etip órilgen. Onıń oraylıq bóliminde túbi tesilgen xumdı qoyǵan. Onıń beti tas yamasa gerbishler menen órilgen. Ol gúzeniń biyikligi 72 sm. Ol tórt qatar etip órilgen tas gerbishlerdiń ústine qoyılǵan. Ol yamanıń tereńligi 30 sm. Shuqırdıń túbi kómip toıraq penen toltırılǵan. Onnan bir ms tenge hám gúlal ıdıslarınıń sınıqları tabılǵan. Bunday tashnawlar Orta Aziyada erte orta ásirlerden XX ásirge sheke paydalanılǵan .

Pisken gerbishlerdiń razmeri 20-28 sm hám qalıńlıǵı 4-6 sm. Pisken gerbishler tóselgen ójireniń polı sıbalmaǵan. Ójireniń diywalı paxsadan salınǵan. Qalıńlıǵı 0,4-0,5 m. Diywal 1-1,4 m biyiklikte saqlanǵan. Esiktiń aldında túsliktegi diywalda, 6,5 sm túslik-batıstaǵı múyeshтен hám poldan 70 sm biyiklikte tekshe bar. Onıń razmeri 30 x 30 sm hám tereńligi 20 sm. Ol

tekshege ójireniń esiginiń qulpınıń giltin qoyıwda paydalanılǵan bolıwı múmkin.

№ 1 hám № 2 ójirelerdiń ortasında yarım sheńber tárizli etip ılay bastırılǵan esik bar. Onıń biyikligi 1,2 m. Eni 65 sm. Bul eki ójire semyanıń aǵzalarına tiyisli bolǵan.

№ 2 Ójireniń arqa tárepinde razmeri shıǵıstan batısqa qaraǵan tárepi 4,7 m hám qubladan arqaǵa qaraǵan tárepi 3,4 m. Onıń ústingi bóliminde qalıńlıǵı 50 sm qum qatlamı bar. Ol qatlamnıń pástinde diywaldıń qulaǵan bólimi saqlanǵan. Onda kúl qatlamı bar. Onda gúlal ıdıslarınıń sınıqları, maldıń súyekleri ushrasadı. Bul qatlamnıń astında pol gezlesedi. Ójireniń arqa-shıǵısındaǵı múyeshinde razmeri 90x80 sm hám tereńligi 46 sm ura bar. Onda hesh awqattıń qaldıǵı tabılmadı. Ójireniń túslik-batıstaǵı múyeshiniń 60-70 sm qashıqlıqta, túsliktegi diywalǵa taqap qurılǵan oshaq bar. Onı qurıwda xumshanıń joqarǵı bólimi paydalanılǵan. Onıń sırtı sıbalǵan. Oshaqtıń joqarǵı bólimi saqlanbaǵan. Onda ot jaǵılǵan. Awqat pisirgen. Oshaqtıń awzı 20 sm. Diametri 60 sm. Oshaq topan sıbaw menen sıbalǵan. Ójireniń túslik hám shıǵıstaǵı diwalı 1,3 m biyiklikke shekem saqlanǵan. Al qalǵan tárepleriniń diywalları 0,7 m biyiklikke shekem saqlanǵan. Ójireniń kirer esigi 0,9 m bolıp arqadaǵı diywalda. Ol 1 m arqa batıstaǵı múyeshten shıǵıta jaylasqan. Solay etip gey waqları oshaqqa awqat pisirgen. Qońsı ójirede oshaq-kan bar. Ol ójire tiykarǵı jasaw ójiresi bolǵan

Qazıw waqtında XIII-XIV ásirlerge tiyisli bir neshe keramikalıq fragmenleri tabılǵan. Bul keramikalıq materiallardıń kóbisi ılay ıdıstan ibarat. Olar ashıq kúl reńnen ibarat. Olardıń sırtında geometriyalıq hám ósimlik ornamentleri salınǵan. Sonday-aq uzın awızlı hám tar awızlı gúzeler tabılǵan. Shar formasında hám banka formasında gúzeler tabılǵan. Súyek zatlardan qoydıń súyeginen jasalǵan qızlar ushın sümekti aytıp ótsek boladı. Onıń uzınlıǵı 16 sm.

Solay etip Mizdakxan qalasınıń Altın Orda kvartalınıń jumıslarınıń juwmaǵı qısqasha sáwlelengen. Qalanıń keyingi arxeologıyalıq izertlewleri materiallıq mádeniyat tariyxshıxı boyınsha taza maǵlıwmatlar beredi.

Xojeli qalası Qaraqalpaqstan Respublikası territoriyasında eki yarım mın jılǵa shamalas uaqıt dawamında orın alǵan tariyx waqıyalardıń janlı guwası retinde biziń xalqımız ushın qádirli qala. Áyyemgi, orta ásirler hám sońǵı dáwirlerdi óz ishine qamtıtuǵın qalanıń izertleniw tariyxshıxı joqarıda kórgenimizdey birneshshe basqısttan turadı. Sonıń menen birge qalanıń qalıplesip rawajlanıw jolları, onıń hár bir arxitekturalıq esteligi haqqında jergilikli xalıq arasında saqlanıp kelgen kóplegen ráwiyat hám ápsanalar bar ekenligin aytıwımız kerek. Lekin, Xojeli qalasınıń áyyemgi dáwirinen búgingi kúнге shekemgi tariyxshıxına baylanıslı dereklerdiń barlıǵı tolıǵı menen jıynalıp boldı dep aytıw qıyın. Sonıń menen birge Xojeli qalasınıń orta ásir jazba dereklerinden málim bolǵan onıń aymaǵında jaylasqan on eki mın qorǵan háwliler haqqında ele ilimiy maǵlıwmatlar joq. Bul aldınǵı uaqıtlarda izertlewdi talap etetuǵın áhmiyetli máselelerdiń birine jatadı. Góne Xojeli dáwirindegi estelikler ele izertlenilmegen.

Xojeli qalasın ashıq aspan astındaǵı qorıq muzeyǵa aylanıdıw boyınsha qabıl etilgen húkimetlik qarar Qaraqalpaqstan Respublikası estelikleri boyınsha qabıl etilgen birinshi hújjet bolıp esaplanadı. Ayrım uaqıtları úlkemiz estelikleri, sonıń ishinde Mizdakxan-Xojeli, YUNESKO esabında bar dep júrgiziledi. Shınında Qaraqalpaqstan Respublikası boyınsha birde estelik YUNESKO esabında joq. Lekin, keyingi uaqıtları Qaraqalpaqstan Respublikasınıń áyyemgi esteliklerin konservasiyalaw máselesi YUNESKO kóleminde kóterilip atırǵanın aytıp ótiwimiz kerek. Bunday jumıslar Xojeliniń orta ásir arxitekturalıq esteliklerinde de jaqın arada bolıp qalıwı múkin.

Использованная литература

1. Туребеков М., Бижанов Е. Раскопки золотоордынского квартала Миздахкана в 1985 года. Вопросы истории, археологии и этнографии Каракалпакстана. Сборник научных трудов. Выпуск. II, Нукус, 1993. С. 16.
2. Туребеков М. Раскопки жилого массива гончаров средневекового Миздахкана. Археология Приаралья. Вып. VII. Нукус, 2003. С. 69.
3. Қыдыр尼亞зов М.Ш., Туребеков М. Миздахкан-город золотоордынского времени. Ходжейли древнейший город Республики Каракалпакстан. Ходжейли, 1995. С. 24.